

Daxili Audit Standartı**Mündəricat**

Giriş	1
Standartla bağlı qanun və digər normativ sənədlər	1
Standartın Müddəaları.....	1
1 Banklarda daxili auditin ümumi prinsipləri.....	1
1.1 Daxili auditin anlayışı.....	1
1.2 Daxili audit işinin məqsəd və vəzifələri	1
1.3 Daxili auditin prinsipləri.....	2
1.4 Daxili audit işinin miqyası.....	2
1.5 Daxili Auditin Əsasnaməsi	3
2 Banklarda daxili audit strukturu.....	3
2.1 Daxili Audit Komitəsi.	3
2.2 Daxili audit bölməsi	4
3 Daxili audit bölməsinin fəaliyyəti.....	6
3.1 İş metodları və auditin növləri	6
3.2 Audit planı və risklərin əhəmiyyəti.....	8
3.3 Prosedurlar	8
3.4 Hesabat vermə tələbləri	11
4 AMB-nin bankların daxili və kənar auditorları ilə münasibətləri.....	12
4.1 AMB-nin bankın Daxili Audit Komitəsi və DAB ilə münasibətləri.....	13
4.2 AMB və kənar auditorlar arasında münasibətlər	13
4.3 Daxili auditorlarla kənar auditorlar arasında münasibətlər.	14
4.4 AMB, kənar auditorlar və daxili auditorlar arasında əməkdaşlıq.	15
Standartın daxili nəzarət aspektləri	16

Daxili Audit Standartı

Giris

Bu Standartın məqsədi - hər bir banka qüvvədə olan qanun və normativ sənədlərə, həmçinin beynəlxalq praktikaya əsasən daxili auditin strukturunu, təşkilini və prosedurlarını müəyyən etməkdə köməklik göstərməkdir.

Hər bir bank bu Standartı öz tələblərinə və vəziyyətinə uyğun olaraq tətbiq edir.

Standartla bağlı qanun və digər normativ sənədlər

“Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu və Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının (bundan sonra AMB) “Banklarda daxili nəzarət və daxili auditin təşkili” Qaydaları banklarda daxili audit xidmətinin olmasını tələb edir və daxili auditin “bank aktivlərinin təhlükəsizliyini təmin edən müvafiq nəzarət mexanizmlərinin mövcudluğunu və adekvatlığını, bankın səhmdarlara, nəzarətədiçi orqanlara və ictimaiyyətə təqdim etdiyi dövrü hesabatların dəqiqliyini, tamlığını və dürüslüyünü təsdiq etmək” kimi məqsəd daşdığıını göstərir.

Standartın Müddəaları

1 Banklarda daxili auditin ümumi prinsipləri

“Banklarda daxili audit və nəzarət orqanının auditorlarla əlaqəsi” (Bazel Komitəsinin sənədi, avqust 2001-ci il)

1.1 Daxili auditin anlayışı

Daxili audit – bankın daxili nəzarət və risklərin idarə edilməsi sistemlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq məqsədi ilə yaradılmış və icra orqanlarından müstəqil olan gəlir gətirməyən xidmətidir. Daxili audit xidməti, risklərin idarə edilməsi, nəzarət və idarəçilik proseslərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, habelə artırılması istiqamətində bankın öz məqsədlərinə çatmasında köməklik göstərir.

Daxili audit bankın daxili nəzarət sistemlərinin mütəmadi yoxlanılması prosesinin, habelə bankın etibarlı və prudensial idarə edilməsini və fəaliyyətini təmin edən daxili nəzarət sisteminin bir hissəsidir. Daxili audit bankın Müşahidə Şurasından və İdarə Heyətindən müstəqil olaraq fəaliyyət göstərir.

1.2 Daxili audit işinin məqsəd və vəzifələri

Daxili audit işinin məqsəd və vəzifələri əsasən daxili audit bölməsindən (bundan sonra DAB) əsasən bankın aşağıdakı sahələrdə fəaliyyətinin yoxlanılmasını, qiymətləndirilməsini və müvafiq hesabatların verilməsini tələb edir:

- Qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və AMB-nin normativ xarakterli aktlarına və göstərişlərinə riayət olunması;
- Risklərin tənzimlənməsi və idarə edilməsi;
- Daxili nəzarət sisteminin mövcud olması;
- Yeni bank əməliyyatlarının, sistemlərinin və proseslərinin hazırlanmasında və tətbiqində keyfiyyət prosedurları;
- Bank aktivlərinin qorunması üzrə sistem və prosedurlar;

- Uçot məlumatlarının adekvatlığını və düzgünlüyünü təmin etmək üçün sistem və prosedurlar;

Zəruri hallarda, DAB bankın reqlamentində (daxili qaydalarda, prosedurlarda və əsasnamələrdə) dəyişikliklərin edilməsi üzrə tövsiyələr verir.

DAB hər bir işçisi Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyi və AMB-nin normativ xarakterli aktları, göstərişləri, bankın reqlamenti ilə yaxından tanış olmalıdır.

1.3 Daxili auditin prinsipləri

Daxili auditin prinsipləri aşağıdakıları əhatə edir:

Davamlılıq. Daxili audit fəaliyyəti daimi olaraq həyata keçirilir.

Müstəqillik. Daxili audit, gündəlik nəzarət prosesindən daxil edilməyən bir fəaliyyət növü olmalıdır. Müstəqillik daxili auditin obyektivlik və tərəfsizlik prinsipləri əsasında həyata keçirilməsini təmin edir.

Tərəfsizlik. Daxili audit qərəzsiz olmalı və müdaxilədən kənar şəkildə həyata keçirilməlidir.

Peşəkar səriştə. Daxili auditor öz vəzifələrini həyata keçirmək üçün lazım olan bilik və təcrübəyə malik olmalıdır.

İşin miqyası. Daxili audit işinin miqyası bankın bütün fəaliyyətini və strukturunu əhatə etməlidir.

Məxfilik. Daxili auditor öz vəzifələrini həyata keçirərkən əldə etdiyi məlumatların qorunmasında və istifadəsində sayıq olmalı və bu məlumatları şəxsi maraqlar üçün və ya bankın məqsədlərinə zərər verəcək şəkildə istifadə etməməlidir.

1.4 Daxili audit işinin miqyası

Daxili audit işinə aşağıdakılar daxildir:

- Daxili nəzarət sistemlərinin effektivliyinin və adekvatlığının yoxlanılması və qiymətləndirilməsi;
- Risklərin idarəedilməsi metodologiyasının tətbiqinin və effektivliyinin təhlili;
- Elektron informasiya və ödəniş sistemləri və bank xidmətləri daxil olmaqla, maliyyə və idarəedici informasiya sistemlərinin təhlili;
- Mühasibat yazılarının və maliyyə hesabatlarının dəqiqliyinin və etibarlılığının yoxlanılması;
- Aktivlərin qorunması vasitələrinin təhlili;
- Risk ehtimalı ilə əlaqədar bank kapitalının qiymətləndirilməsi sisteminin təhlili;
- Fəaliyyətlərin səmərəliliyinin və xərclərin effektivliyinin (qiymət baxımından sərfəlilik) qiymətləndirilməsi;

- Spesifik daxili nəzarət və əməliyyat prosedurlarının işləməsinin yoxlanılması;
- Qaydaların və prosedurların həyata keçirilməsini, qanunvericiliyə və daxili davranış məcəllərinə (etika qaydalarına) riayət olunmasını təmin edən sistemlərin təhlili;
- Normativ-hüquqi sənədlərlə tələb olunan hesabatların etibarlılığının və vaxtlı-vaxtında hazırlanmasının yoxlanılması;
- Xüsusi tədqiqatların həyata keçirilməsi.

1.5 Daxili Auditin Əsasnaməsi

Daxili Auditin Əsasnaməsi daxili audit xidmətinin məqsədlərini, funksiya və səlahiyyətlərini təsvir edir. Əsasnamə eyni zamanda rəhbərliyə bankın strukturu çərçivəsində daxili audit xidmətinin mövqeyinin möhkəmləndirilməsində kömək edir.

Daxili auditin əsasnaməsi aşağıdakıları əhatə edir:

- Daxili auditin məqsədləri;
- DAB-ın rolu;
- DAB-ın hüquq və vəzifələri;
- Daxili audit işinin əhatəsi;
- Hesabat vermə öhdəlikləri.

2 **Banklarda daxili audit strukturu**

Banklarda daxili audit xidmətinin strukturuna Audit Komitəsi və bankın DAB daxildir.

2.1 Daxili Audit Komitəsi

Audit Komitəsinin üzvləri vəzifəyə Səhmdarların Ümumi Yığıncağı tərəfindən təyin olunurlar.

Audit Komitəsi, banklarda mükəmməl nəzarət sisteminin mövcudluğunu və adekvatlığını təmin etməklə Müşahidə Şurasına və İdarə Heyətinə köməklik göstərir.

Audit Komitəsinin Sədri Komitənin yığıncaqlarında iştirak etmək üçün İdarə Heyətinin Sədrini, İdarə Heyətinin digər üzvlərini, DAB direktorunu və kənar auditorları dəvət edə bilər.

Audit Komitəsinin vəzifələri aşağıdakılardır:

- DAB-ın Əsasnaməsinin hazırlanması (Audit Komitəsi tərəfindən təsdiq edilir);
- DAB-ın fəaliyyətinə nəzarət edilməsi, o cümlədən audit planlarının və resursların ayrılmasının təsdiqlənməsi;
- Kənar auditorlarla əlaqələr: audit işi planlarının, audit nəticələrinin və tövsiyələrinin qəbul edilməsi;
- Kənar auditorların seçilməsi ilə əlaqədar, Müşahidə Şurasına tövsiyələrin verilməsi;
- Nəzarət orqanları ilə görüşlərin keçirilməsi və onlara bankın idarəetmə strukturu və fəaliyyət sistemi haqqında məlumatın verilməsi;

- Müşahidə Şurası, İdarə Heyəti, DAB, kənar auditorlar və nəzarət orqanı arasında əlaqələrin təşkili;
- Müşahidə Şurasına müntəzəm olaraq komitənin fəaliyyət nəticələri barədə hesabat verilməsi.

2.2 Daxili audit bölməsi

DAB bank daxilində daxili audit işini yerinə yetirir. DAB audit planlarını tərtib edir, onları həyata keçirir və auditin nəticələri haqqında məlumat verir.

DAB daxili nəzarət sisteminin bir hissəsidir və bankların tənzimləyici, idarəedici və nəzarət tələblərinə riayət etməsinin münasibliyini müstəqil olaraq qiymətləndirir.

2.2.1 *DAB-ın rolu və səlahiyyətləri*

DAB müstəqil audit xidməti göstərən bank strukturudur və onun rolu bank işçilərinin və rəhbərliyin fəaliyyətinin yoxlanılması, qiymətləndirilməsi və bu barədə hesabat verilməsindən ibarətdir.

2.2.2 *İşlərin miqyası*

DAB bankın bütün strukturlarının fəaliyyətini yoxlayır və qiymətləndirir. Daxili audit işinin miqyası, daimi olaraq daxili nəzarət sisteminin səmərəliliyinin və uyğunluğunun, eləcə də daxili nəzarət üzrə vəzifələrin yerinə yetirilməsinin qiymətləndirməsindən və yoxlanılmasından ibarətdir.

DAB xüsusilə aşağıdakıları qiymətləndirir:

- Bankın daxili qaydalara və risklərin idarədilməsinə (ölçülə bilən və ölçülə bilməyən) əməl etməsini;
- Maliyyə və idarəedici məlumatların, o cümlədən kənar istifadəçilərə verilən hesabatların etibarlılığını, tamlığını, düzgünlüyünü və vaxtlı-vaxtında hazırlanmasını;
- Elektron informasiya sistemlərinin fasiləsizliyinə və etibarlılığına xidmət edən bölmələrin fəaliyyətini.

DAB bankın təşkili və idarə edilməsi ilə əlaqədar nəzarət orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş siyasət, prinsiplər, qayda və təlimatlar da daxil olmaqla bankın fəaliyyətini nizamlayan hüquqi və normativ tələblərə lazımi diqqət yetirir.

DAB fəaliyyətinin geniş sahəli olmasına baxmayaraq, daxili nəzarət siyasəti istisna olmaqla, bankın siyasətinin müəyyən olunmasında iştirak etmir və ümumiyyətlə bankın siyasətini və ya onun uyğunluğunu bilavasitə tənqid etmək səlahiyyətinə malik deyil. Lakin DAB-ın faktiki və ya potensial narahatlıq doğuran məsələlərlə üzləşdiyi zaman bu barədə Audit Komitəsinin sədrinə məruzə edir.

DAB bank rəhbərliyinin hüquqi və normativ tələblərə və yaxud bankın daxili qaydalarına və prosedurlarına zidd qərarlar qəbul etdiyi və ya edəcəyi barədə xəbər tutarsa, Bölmənin rəhbəri dərhal İdarə Heyətinin və/və ya Müşahidə Şurasının sədrinə məlumat verir. DAB rəhbəri bütün bu cür hadisələr barəsində Audit Komitəsinin sədrinə məruzə etməlidir.

2.2.3 DAB-ın hüquqları

DAB aşağıdakı hüquqlara malik olmalıdır:

- Audit işinə lazım olan əvvəlki dövrlər üzrə bütün məlumatları tələb etmək;
- Yoxlanılan və ya əvvəlki dövrlərdəki əməliyyatlarla bağlı bütün zəruri sənədləri əldə etmək;
- Bankın audit aparılan strukturu vahidində (filial, şöbə, nümayəndəlik) nağd vəsaitlərin, digər pul qiymətliyələrinin, qiymətli kağızların, xüsusi qeyd olunmuş blankların, mal-materialların, əsas vəsaitlərin, avadanlıqların və digər aktivlərin mövcud olmasını yoxlamaq və təsdiq etmək;
- Hüquqi və fiziki şəxslərlə bağlanmış icarə müqavilələri, saxlanma müqavilələri, satış və s. üzrə hər hansı və ya bütün aktivləri yoxlamaq;
- Audit aparılan strukturu vahidin (filial, şöbə, nümayəndəlik) fəaliyyəti ilə əlaqədar, elektron və çap olunmuş şəkildə məlumatları təhlil və tədqiq etmək;
- Hər hansı bir əməliyyatın uçuotu və xüsusiyyəti ilə bağlı bankın rəhbər işçilərindən bütün zəruri izahatları tələb etmək;
- Bankın işçiləri tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin və əməliyyatların cari qanunvericiliyə və normativ tələblərə uyğunluğunun adekvatlığını müəyyən etmək, bankın siyasətini və strategiyasını, qərar qəbul etmə prosedurlarını, uçuot və hesabat vermə qaydalarını müəyyənləşdirən bankın daxili qərarlarına dair yazılı sənədləri əldə etmək;
- Bank tərəfindən həyata keçirilən əməliyyatlar barədə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə riayət etməklə, müştərilərə sorğular göndərmək.

2.2.4 Qeyri audit işləri üzrə siyasət

DAB-a dair tərəfsizlik tələbi, İdarə Heyəti Sədri DAB-ın daxili nəzarətlə bağlı xüsusi məsələlərə dair rəy bildirməsini istisna etmir. Məsələn, restrukturizasiya, mühüm və yeni bank məhsullarının tətbiqi ilə əlaqədar, risklərə nəzarət sistemlərinin yaradılması və ya yenidən təşkil olunması, idarəedici informasiya sistemləri, və s. məsələlərini nəzərdən keçirərkən DAB-dan rəy ala bilər.

Bununla yanaşı, belə tədbirlərin tətbiq edilməsi və sonrakı inkişafı üzrə rəhbərlik məsuliyyət daşıyır. Məsləhətçi fəaliyyəti DAB-ın vəzifə və müstəqilliyinə mane olmayan köməkçi funksiyadır.

Bundan əlavə, İdarə Heyətinin Sədri və yaxud onun razılığı ilə rəhbərliyin digər vəzifəli şəxsi DAB-ı daxili audit fəaliyyətinə aid olmayan işlərin yerinə yetirilməsinə cəlb edə bilər. Belə işlərə aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- Bankla iş əlaqələri olan müəssisələrin aktivlərinin qiymətləndirilməsi;
- Digər müəssisələrin maliyyə hesabatlarının təhlil edilməsi;
- Alınması nəzərdə tutulan hüquqi şəxslərin yoxlanılması və təhlili.

Bu kimi fəaliyyət üçün Müşahidə Şurası tərəfindən yazılı icazə verilməlidir və Audit Komitəsinin Sədri ilə razılaşdırılmalıdır. DAB bu işləri yerinə yetirmək üçün bacarıq və vaxt

resurslarının mövcud olmasını dəqiqləşdirir. Belə işlər planlaşdırılmalı və adi audit işi ilə eyni keyfiyyət səviyyəsində icra edilməlidir.

2.2.5 Məxfilik

Audit fəaliyyətini həyata keçirərkən DAB-ın işçi heyəti bank, onun rəhbərləri və işçiləri haqqında məxfi məlumatları əldə etmək hüququna malikdir. Bu cür məxfi məlumatlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- Rəhbərliyin və digər işçilərin əmək haqları;
- Müştərilərin maliyyə vəziyyəti haqqında məlumatlar;
- Bankın mülkiyyətində olan əmlak və investisiyaları haqqında məlumatlar;
- Filialların gəlirliliyi;
- Bankın (Baş rəhbərliyin) gələcək planları;
- Saxtakarlıq hallarının təhqiqatı və mümkün hüquqi tədbirlər.

DAB heyəti öz vəzifələrini icra edərkən əldə olunmuş bu cür məlumatların istifadəsində son dərəcə sayıq olmalıdır. Onlar belə məxfi məlumatları Azərbaycan Respublikasının Qanunlarına, Mərkəzi Bankın qaydalarına və bankın daxili qaydalarına zidd olacaq şəkildə və yaxud banka zərər verəcək şəkildə istifadə etməməlidir.

2.2.6 DAB-in peşəkarlığı

DAB-ın işçi heyəti peşəkar sərəştəyə malik olmalıdır. DAB-ın həyata keçirdiyi işlər texniki və insanlarla əlaqə qurmaq bacarıqları kimi yüksək səviyyəli təcrübə tələb edir.

DAB-ın işçi heyəti üçün tələb olunan vacib texniki bacarıqlara aşağıdakılar daxildir:

- Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları (MHBS) haqqında anlayış və onların tətbiqi təcrübəsi;
- Daxili audit prosesi üzrə bacarıqlar;
- Daxili nəzarət sistemlərinin və prosedurlarının yaradılmasında və qiymətləndirilməsində yüksək səviyyəli sərəştə;
- Beynəlxalq audit standartları (BAS) üzrə üsullar və bank fəaliyyəti haqqında son biliklər.

İnsanlarla əlaqə qurmaq üzrə mühüm bacarıqlara aşağıdakılar daxildir:

- Müstəqilliyi qorumaq qabiliyyəti;
- Müşahidə aparmaq və faktların müəyyən edilməsi bacarığı;
- Problemlərin həlli və audit nəticələri üzrə razılığın əldə olunması bacarığı;
- Hesabatın hazırlanması və yazışma bacarığı.

2.2.7 Daxili audit işçilərinin müstəsna fəaliyyəti

Daxili audit işinin müstəqilliyini şübhə altına almamaq məqsədilə, audit işçiləri birbaşa bankın digər bölmələri üçün işlər görməyə və hər hansı vəzifəli şəxsi əvəz etməyə cəlb edilə bilməzlər.

3 Daxili audit bölməsinin fəaliyyəti

3.1 İş metodları və auditin növləri

Daxili audit bölməsi audit planı tərtib edir, mövcud informasiyanı yoxlayır və qiymətləndirir, nəticələri bankın səlahiyyətli idarəetmə orqanı ilə müzakirə edir və tövsiyələr təqdim etməklə onların icra edilməsinə nəzarəti həyata keçirilir.

Aşağıdakılarla məhdudlaşdırılmamaqla daxili auditin müxtəlif növləri vardır:

- **Maliyyə auditı:** məqsədi uçot sisteminin və məlumatlarının, eləcə də maliyyə hesabatlarının etibarlılığını qiymətləndirməkdir;
- **Normativ qaydalara riayət olunmasının auditı:** məqsədi qanunlara, təlimatlara, qayda və prosedurlara riayət olunmasını təmin etmək üçün yaradılmış sistem və prosedurların keyfiyyətini və uyğunluğunu qiymətləndirməkdir;
- **Əməliyyat auditı:** məqsədi sistem və prosedurların keyfiyyətini və uyğunluğunu qiymətləndirmək, təşkilati strukturu diqqətlə təhlil etmək və audit işi ilə bağlı metodların və resursların adekvatlığını qiymətləndirməkdir;
- **İdarəetmə auditı:** məqsədi rəhbərliyin risklərə və nəzarətə münasibətinin keyfiyyətini qiymətləndirməkdir;

DAB bank strukturunun bütün hissələrində bankın fəaliyyətini yoxlamaq və qiymətləndirmək hüququna malikdir. Bu səbəbdən daxili audit bölməsi auditin təkə bir növü üzərində cəmləşməməli, hər dəfə əldə ediləcək audit məqsədlərindən asılı olaraq, ən uyğun audit növündən istifadə etməlidir. Əlavə olaraq DAB öz fəaliyyətini bankın departamentlərinin auditı ilə məhdudlaşdırmır, bankdaxili fəaliyyətlə əlaqədar bütün funksiyalar üzrə fəaliyyətin auditinə də xüsusi diqqət yetirir.

DAB tərəfindən həyata keçirilən auditin növləri DAB-ın rəhbəri tərəfindən müəyyən olunur və bu zaman risklərin qiymətləndirilməsi (o cümlədən daxili nəzarət mühitinin qiymətləndirilməsi), kənar auditin nəticələri, tənzimləyici orqanların yoxlamalarının nəticələri və ya digər müvafiq faktlar və hallar nəzərə alınır. Audit yoxlamaları aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

Növ	Təsvir
<i>Audit</i>	Auditin məqsədi, daxili nəzarət sistemi barədə rəy bildirmək üçün kifayət qədər əsas yaratmaqdır. Audit, maliyyə və əməliyyat nəzarəti aspektlərinin ətraflı tədqiqatından ibarətdir.
<i>Məhdud təftiş</i>	Məhdud təftişin həcmi auditlə müqayisədə daha az sahəni əhatə edir və DAB rəhbərinin qərarı ilə başlanıla və yaxud illik Audit Planına daxil edilə bilər. Məhdud təftiş yoxlamanın ilkin nəticələrinə əsaslanaraq audit yoxlamasına çevrilə bilər.
<i>Monitoring/Mütəmadi audit</i>	Sorğu, müşahidə, meyllilik təhlili və əsas risk göstəricilərinin monitoringi.
<i>Xüsusi layihə</i>	Adi audit tədbirlərinin həcminə uyğun gəlməyən uzunmüddətli, müfəssəl şəkildə istiqamətlənmiş layihələr. Yoxlamanın həcmi və işin məqsədi DAB direktoru tərəfindən müəyyən edilir.
<i>Zəruri layihə</i>	Adi audit tədbirlərinin həcminə uyğun olmayan müəyyən risklərin və məsələlərin üzərində cəmləşən qısamüddətli, məhdud həcmli yoxlamadır. Layihənin miqyası İdarə Heyəti tərəfindən müəyyən olunur və onun tələbi üzrə həyata keçirilir.

Qeyd: Əgər İdarə Heyəti illik audit planının həcmindən kənara çıxan və ya adi audit tədbirləri ilə üst-üstə düşməyən xüsusi layihənin keçirilməsinin zəruriliyini bəyan edərsə, üstünlük xüsusi layihəyə verilməlidir. DAB rəhbəri audit planında düzəlişlər edilməsini tələb edən (məsələn, audit planında xüsusi layihə üçün ayrılmış vaxtın artırılması) xüsusi layihənin həyata

keçirilməsinin zəruriliyi barədə Audit Komitəsinin Sədrinə məlumat verməlidir. DAB rəhbəri, qeyri-adi və yaxud çətin tələblər olduğu halda, Audit Komitəsinin Sədri ilə məsləhətləşir.

3.2 Audit planı və risklərin əhəmiyyəti

DAB rəhbəri həyata keçiriləcək bütün layihələr üzrə illik audit planı hazırlamalıdır. Planlaşdırılan audit yoxlamasının vaxtı və keçirilmə müddəti audit planında göstərilməlidir. Bu plan daxili auditorun bankın əhəmiyyətli fəaliyyətləri və əlaqədar riskləri barədə anlayışını təsdiqləyən nəzarət risklərinin ardıcıl qiymətləndirilməsinə əsaslanır.

DAB rəhbəri, risklərin qiymətləndirilməsi metodologiyasının prinsiplərini yazılı şəkildə müəyyən edir və daxili nəzarət sistemində və ya iş prosesində baş verən dəyişiklikləri əks etdirmək və fəaliyyətin yeni sahələrini daxil etmək üçün, onlara müntəzəm qayDABa yeni əlavələr edir. Risk təhlili, bankın bütün fəaliyyətini və strukturlarını, o cümlədən ümumi daxili nəzarət sistemini əhatə edir. Risk təhlilinin nəticələrinə əsasən, bank üçün yoxlanılacaq fəaliyyətə aid olan risk dərəcəsini nəzərə almaqla, illik audit planı tərtib edilir.

Risk-əsaslı audit, həm bankın maliyyə və əməliyyat risklərini əhatə edir, həm də resursları məhdud olan DAB-ın işini daha da səmərəli edir. Bu yanaşmanın məqsədi, DAB-ın resurslarını yüksək riskli və ya auditin aparılmasından daha çox faydalanacaq sahələr üzərində cəmləşdirməkdir. ***Aşağı riskli sahələrin auditi nisbətən gec-gec və daha az təfəsilatlı qaydada aparılır.***

Audit planında aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- Audit planı dövründə ehtimal edilən inkişaf və yeniliklər;
- Əsasən yeni fəaliyyətlərdən yaranan yüksək dərəcəli risklər;
- Məqbul zaman çərçivəsində bankın bütün önəmli fəaliyyətlərinin və komponentlərinin auditini aparmaq tələbi.

Audit planı real olmalıdır. O, rəhbərliyin tələbi ilə xüsusi yoxlamalar kimi digər layihələr və fəaliyyətlər üzrə vaxt büdcəsini, rəy verilməsini və təlimləri əhatə etməlidir. Planda həmçinin tələb olunan işçi sayı, onların səriştəsi və digər imkanları əks olunur. Audit planı mütəmadi olaraq təhlil edilməli və lazım olduqda yeniləşdirilməlidir.

Audit planı, Audit Komitəsi tərəfindən təsdiq edilməlidir. İdarə Heyəti, DAB-ın büdcəsini Audit Komitəsi ilə razılaşdırmalı və audit planı ilə tələb olunan resurslarının mövcud olmasını öhdəsinə götürməlidir.

3.3 Prosedurlar

3.3.1 *Audit işi prosedurları*

Bankın audit prosedurları aşağıdakı hissələrə bölünür:

- Planlaşdırma prosedurları;
- Faktların aşkar edilməsi prosedurları;
- Sənədləşdirmə prosedurları;
- Yoxlama prosedurları;
- Qiymətləndirmə prosedurları;
- Nəticələrin müəyyən edilməsi prosedurları;
- Hesabat vermə prosedurları.

Audit prosedurları aşağıdakı kategoriyalara bölünür:

1. **Riayət prosedurları** – Daxili nəzarətin mövcudluğu və ona riayət olunmasının müəyyənləşdirilməsini təmin edir.
2. **Substantiv prosedurlar** - Hesabatda verilən qalıqların və məbləğlərin dürüstlüyünün müəyyənləşdirilməsini təmin edir.

Bank daxilində daxili audit işinin əksər hissəsi riayət prosedurlarına aiddir. Bu prosedurlar bankda daxili qaydaların mövcud olmasını və onların effektiv və ardıcıl surətdə tətbiq edilməsini müəyyənləşdirir.

Daxili nəzarət qaydaları barədə məlumat əldə etmək üçün istifadə edilən prosedurlara aşağıdakılar daxildir:

- Sorğu və təqdimat;
- Müşahidə;
- Dəstəkləyici və digər sənədlərin yoxlanılması;
- Nəzarət qaydalarının təkrar yerinə yetirilməsi;

Substantiv prosedurlar, mühasibat sənədlərinin və hesabatların dürüstlüyünü, habelə balansın həqiqiliyini müəyyənləşdirir. Bu növ prosedura, müştəri hesabındakı mühasibat qeydlərinin dəstəkləyici sənədlərlə uyğunluğunun yoxlanılmasını misal göstərmək olar.

Substantiv prosedurlara aşağıdakılar daxildir:

- Sorğu və təqdimat;
- Analitik prosedurlar;
- Əməliyyatların və qalıqların ətraflı yoxlanılması;
- Dəstəkləyici və digər sənədlərin yoxlanılması;
- Fiziki yoxlama;
- Xarici təsdiqləmə;
- Təkrar yerinə yetirmə.

3.3.2 *Yoxlama prosedurları*

Aşağıda, audit testlərini hazırlayarkən DAB tərəfindən nəzərə alınmalı ümumi audit prosedurlarının siyahısı təqdim edilir:

a) Sorğu və Təqdimat

Sorğuya struktur bölmələrin rəhbərlərindən və digər işçilərdən həm şifahi, həm də yazılı şəkildə lazımı məlumatın və ya təqdimatın alınması daxildir. Sorğular aşağıdakı məqsədlərlə aparıla bilər:

- Audit obyektinin əməliyyatları barədə məlumatın əldə edilməsi;
- Sistemlərin etibarlılığı barədə sübutun əldə edilməsi;
- Audit işində ortaya çıxan məsələlər barəsində izahatların əldə edilməsi.

Sorğu və təqdimat nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar müəyyən əsaslandırma tələb edir.

b) Müşahidə

Sistemləri təşkil edən müxtəlif daxili qaydaların fəaliyyətinin müşahidəsi aşağıdakıların təmin edilməsində faydalıdır:

- Tətbiq edilməsinin və ya mövcud olmasının heç bir sənədli sübutu olmayan nəzarət qaydalarının qüvvədə olmasının sübutu;
- Digər qaydaların qüvvədə olmasının sübutu. Bu sübut növünün keyfiyyəti o zaman daha yaxşı olardı ki, daxili auditor yalnız müşahidə aparmasın, həmçinin auditə cəlb olunmuş təsərrüfat bölmələrinin müdirləri ilə onların vəzifələrinin xüsusiyyətini müzakirə etsin;
- Bankın aktivlərinin mövcudluğu, keyfiyyəti və vəziyyəti barədə sübut.

Müşahidə ümumiyyətlə həyata keçirildiyi an üçün yüksək etibarlı sübutlarla təmin edir, lakin digər dövrlər ərzində fəaliyyət barəsində heç bir sübutla təmin etmir. Nəticə etibarilə, müşahidə zamanı nəzarətin həyata keçirilməsi haqqında sübut əldə olunarsa, nəzarət qaydalarının dövr ərzində ardıcıl surətdə fəaliyyət göstərməsi barədə əminlik əldə etmək üçün əlavə iş tələb edilir.

c) Analitik prosedurlar

Analitik prosedurlara digər lazımi informasiyalarla müqayisələrdən istifadə etməklə, məlumatların tədqiqatı və qiymətləndirilməsi daxildir. Analitik prosedurlar aşağıdakıları müəyyən etmək üçün tətbiq edilir:

- Gözlənilməyən fərqlər;
- Fərqlər gözlənildikdə onların mövcud olmaması;
- Mümkün olan səhvlər;
- Mümkün olan uyğunsuzluqlar və ya qanunsuz aktlar;
- Digər qeyri-adi və ya təkrarlanmayan əməliyyatlar və ya hadisələr.

Analitik prosedurlara aşağıdakılar daxildir:

- **Ümumi məntiqlik üzrə yoxlamalar** – Daxili və xarici məlumatlardan istifadə edərək qalıqın və ya məbləğin təxmin edilərək məntiqliyinin yoxlanılması. Məsələn, orta aylıq hesab qalığı və orta aylıq faiz dərəcələrindən istifadə etməklə, müştəri hesabında olan qalığa faizin təxmini hesablanması, sonra isə təxmini hesablaşmanın faktiki rəqəmlə tutuşdurulması.
- **Meyllilik təhlili** – Uyğun gəlməyən dövrləri müəyyən etmək üçün müqayisə edilə bilən məlumatların müəyyən zaman müddətində təhlili.
- **Əmsalların təhlili** – Məsələn, işçilərin sayı ilə ümumi əmək haqqı xərcləri arasında əlaqə.
- **Təsərrüfat təhlili** – Məlumatın məntiqliyini qiymətləndirmək üçün təsərrüfat və xidmətlər haqqında biliklərin tətbiqi.

d) Sənədlərin və qeydlərin yoxlanılması

Əməliyyatı və ya balansı əks etdirən sənədlər və digər qeydlər substantiv sübut və ya nəzarət sübutu əldə etmək üçün yoxlanılır. Substantiv sübut, əməliyyatı və ya balansı göstərən ayrı-ayrı sistem daxilolmalarının düzgünlüyünü əsaslandırır. Daxili audit imzaların və ya digər göstəricilərin mövcud olması haqqında sübut əldə etmək üçün sənədləri yoxlamaqla, nəzarətin lazımi qaydada tətbiq edilməsini müəyyən edə bilər.

e) Fiziki təftiş

Maddi aktivlərin hesablanması (kassa kimi) və ya fiziki təftişi və nəticələrin bankın uçot qeydləri ilə müqayisəsi, əksər hallarda bu cür aktivlərin mövcud olması barədə birbaşa sübutla təmin edə bilər. Bununla yanaşı, daxili auditor nəzərə almalıdır ki, fiziki təftiş aktivlərin mövcudluğunu təsdiq etməsinə baxmayaraq, o, aktivlərin kimə məxsus olduğunu təsdiq edə bilmir. Aktivlərin kimə məxsus olduğunu təsdiq etmək üçün sonradan əlavə yoxlamalar tələb oluna bilər.

f) Təkrar yerinə yetirmə

Təkrar yerinə yetirmə, əməliyyatların düzgünlüyünü təmin etmək üçün nəzarət qaydalarının və əməliyyat funksiyalarının təkrar olunması deməkdir. Təkrar yerinə yetirmə iki istiqamətdə sübutlarla təmin edilə bilər:

- Məlumatın riyazi dəqiqliyi və düzgün işlənməsi haqqında sübut. Bu sübut, hesablamaları yoxlamaqla və ya müstəqil hesablamalar yerinə yetirməklə əldə edilə bilər.
- Nəzarət sistemində nöqsan və ya nəzarət qaydasının pozulması haqqında sübut. Bu sübut, nəzarət sistemilə aşkar edilməyən səhvlərin müəyyən edilməsi ilə əldə olunur.

Daxili nəzarətin mövcud olması və effektivliyi barədə sübut adətən sorğu və nəzarəti yerinə yetirən müvafiq heyət üzvlərini müşahidə etməklə, təkrar yerinə yetirmə və ayrı-ayrı əməliyyatlar üzrə vizalar və ya imzalar kimi riayət olunma üzrə sübutları yoxlamaqla əldə edilə bilər. Əvvəlki əməliyyatlarda nöqsanlar olduqda, nəzarətin təkrar yerinə yetirilməsi (məsələn, valyuta mübadilə qəbzləri ilə nağd ödəmə qeydlərinin tutuşdurulması) həm nəzarətin effektiv olması (əgər nöqsan aşkar edilmiş və qənaətbəxş aradan qaldırılmışsa), həm də olmaması barədə sübut təmin edir. Əgər əvvəlki əməliyyatlarda nöqsanlar mövcud deyilsə, nəzarətin təkrarı nə effektiv olmayan daxili nəzarəti, nə də ki nəzarətin effektiv yerinə yetirilmədiyi halları müəyyən edə bilməz.

g) Audit seçməsi

Audit seçməsi, çoxluğu (audit obyektı haqqında məlumatların məcmusu) təmsil edən seçmə nümunə elementlərin yoxlanılmasını nəzərdə tutur. Beləliklə, seçmə üzərində aparılan yoxlamanın nəticələri bütün çoxluğa aid edilə bilər. Audit seçməsi, çoxluğun bütün elementlərinin yoxlanılmasının əksər hallarda səmərəsiz olduğu üçün tətbiq edilir.

3.4 Hesabat vermə tələbləri

Hesabat vermənin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- Qısa müddətdə rəhbərliyə hər bir daxili audit nəticəsində əmələ gələn vacib məsələlər barəsində məlumat vermək;
- Nəzarət sistemlərinin qənaətbəxş fəaliyyət göstərib-göstərmədiyini əks etdirmək;
- Problemlərin mövcud olduğu hallarda, bölmənin rəhbərlərinə fəaliyyətin və nəzarətin təkmilləşdirilməsinə yönəldən dəyişikliklər üzrə tövsiyələrin yerinə yetirməsinin zəruriliyinin sübut etmək;
- Daxili audit nəticəsində əmələ gələn məsələləri həll etmək və təkmilləşdirmələri aparmaq üçün rəhbərliklə əldə olunmuş razılaşmalar haqqında rəsmi və yazılı qeydlərin mövcudluğunu təmin etmək;
- Rəhbərliyə nəzarət sistemlərinin adekvatlığı və təşkilatın daxili nəzarət tədbirlərinin effektivliyi barədə məsləhətlər vermək.

Hesabatın məzmunu, forması, vaxtı və istifadəçiləri yazılı olaraq müəyyən edilməli və bankın prosedurlarına uyğun olmalıdır.

Hər bir audit hesabatı:

- Audit işinin məqsədi, həcmi və nəticələrini təqdim etməli və lazım gəldikdə hesabatlarda auditor rəyi ifadə olunmalıdır;
- Obyektiv, aydın, yığcam, konstruktiv tərzdə yazılmalı və vaxtılı-vaxtında təqdim olunmalıdır;

- Auditin nəticələri üzrə razılıq və məsləhətləri həyata keçirmək üçün tədbirlər audit planına daxil edilməlidir.

Bütün audit hesabatları aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olmalıdır:

- **Dəqiqlik** – Bütün hesabatlar faktlara əsaslanmalıdır. Daxili audit bölməsinin və hər bir auditorun etimadının faktla əsaslanmış, qərəzsiz və obyektiv hesabatların tərtib edilməsi əsasında yüksək səviyyədə saxlanması son dərəcə vacibdir.
- **Aydınlıq** – Bütün hesabatlar başa düşülən və aydın olmalıdır. Hesabatda boş sahələri doldurmaq üçün fərziyyələrdən və ya şifahi şərhlərdən istifadə etməmək çox vacib sayılır. Hesabat əlavə şərhə ehtiyac olmadan aydın olmalıdır.
- **Kəmiyyətə ifadə** – Bütün qeydlər, ortaya çıxan məsələlərin təsirini və ciddiliyini müəyyən etmək üçün maksimum həcmdə kəmiyyət baxımından ifadə edilməlidir.
- **Yığcamlıq** – Bütün hesabatlar mövzuya yaxın olmalıdır. Bu, hesabatın mütləq qısa olmasını nəzərdə tutmur.
- **Ədalətlik** – Bütün hesabatlar, istifadəçilərin həssaslığı baxımından hazırlanmalıdır. Xüsusi əhəmiyyət keçmişdə baş vermiş halların və ya insanların tənqid edilməsinə deyil, mövcud vəziyyətin yaxşılaşmasına verilməlidir.
- **Vaxtlı-vaxtlılıq** – Bütün hesabatlar, audit işi tamamlandıqdan sonra vaxtında dərc olunmalıdır. Nəzərdə tutulan vaxt iki həftədir.
- **Həll yollarının göstərilməsi** - Bütün hesabatlarda nöqsanların kimin tərəfindən, necə və nə vaxt aradan qaldırılması əks etdirilməlidir. Xüsusi ilə məsuliyyət müəyyən edilmədikdə, effektivlik itir.

Daxili audit hesabatları məxfi saxlanılmalıdır və DAB rəhbərinin icazəsi olmadan bankdan xaricdə və bankın daxilində sərbəst şəkildə yayıla bilməz.

4 AMB-nin bankların daxili və kənar auditorları ilə münasibətləri

Banklarda onların balans üzrə və balansdankənar fəaliyyətlərinə aid risklərə, əməliyyatların xüsusiyyətinə və mürəkkəbliyinə uyğun olan və eləcə də bankın bazar şəraitində və əməliyyatların şərtlərindəki dəyişikliklərə cavab verən effektiv daxili nəzarət sistemi qurulmalıdır. Daxili nəzarət sistemi bankın həyata keçirdiyi əməliyyatlar nəticəsində yaranan risklərə qarşı qeyri-adekvat olduqda AMB bankların baş rəhbərliyi ilə müvafiq müzakirələr aparır və daxili nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün bankın gördüyü tədbirlərə nəzarət edir.

Banklarda mövcud olan daxili nəzarət sisteminin (daxili nəzarət işinin effektivliyi ilə birgə) qiymətləndirilməsi AMB tərəfindən həyata keçirilən bank nəzarətinin bir hissəsidir. AMB bank rəhbərlərinin daxili nəzarət prosesi gedişində müəyyən olunmuş problemlərə diqqət yetirib-yetirmədiyini müəyyən edir. AMB bankların daxili nəzarət sistemlərini qiymətləndirərkən, onlardan aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməsini tələb edir:

- Tarixən daxili nəzarət pozuntuları ilə əlaqəli fəaliyyət və ya vəziyyətlər;
- Bankın əməliyyat mühitindəki dəyişikliklərin daxili nəzarət cəhətləri, məsələn:
 - Yeni rəhbərlik və ya baş işçi heyəti;
 - Yeni və ya yenidən təşkil edilmiş informasiya sistemləri;
 - Sürətli inkişaf edən sahələr/fəaliyyətlər;
 - Yeni texnologiyalar;
 - Yeni əməliyyat və ya fəaliyyətlər (xüsusilə mürəkkəbləri);
 - Korporativ yenidənqurma, birləşmələr və alqılar; və
 - Yeni fəaliyyətlərin və şöbələrinin açılması, müəssisələrin təsis edilməsi və ya alınması, onların fəaliyyətinin genişləndirilməsi (o cümlədən, müvafiq iqtisadi və tənzimləyici mühitdəki dəyişikliklərin təsiri).

4.1 AMB-nin bankın Daxili Audit Komitəsi və DAB ilə münasibətləri.

AMB, müəyyən edilmiş risk sahələrini və görülmüş tədbirləri müzakirə etmək üçün, bankın daxili auditorları ilə müntəzəm məsləhətləşmələr aparır.

Daxili audit xidmətinin geniş sahəli olmasına baxmayaraq, o, bankın siyasətini müəyyən etmir və daxili nəzarətlə bağlı qaydalar istisna olmaqla, bu qaydaların doğruluğunu təsdiq etmir. Əgər bank rəhbərliyi qanuni və normativ aktlara və ya bankın daxili prosedurlarına zidd olan qərarlar qəbul edərsə, DAB rəhbəri bu barədə Audit Komitəsinin, İdarə Heyətinin və lazım gəldikdə Müşahidə Şurasının Sədrinə məlumat verir. Əlavə olaraq, daxili auditor bankın işçi heyətinin ayrı-ayrı üzvləri qeyri-düzgün, diqqətsiz və zərərlə nəticələnən fəaliyyətlə bağlı DAB rəhbərinə məlumat vermək hüququna malikdir.

Beləliklə, AMB DAB-ın müəyyən edilən və ya şübhəli sayılan saxta və qanunsuz hərəkətlərə çevik reaksiya verəcəyini güman edir. Bu, prudensial nöqtəyi-nəzərdən vacib məsələdir, çünki, prudensial olmayan qayda və tədbirlər əmanətçilərin və digər kreditorların, səhmdarların mənafelərinə, həmçinin kredit sisteminin uyğun şəkildə çalışmasına zərər gətirə bilər.

4.2 AMB və kənar auditorlar arasında münasibətlər

Kənar auditorlar, Audit Komitəsi, İdarə Heyəti və Müşahidə Şurası ilə aparılan müzakirələr, həyata keçirdikləri audit tədbirləri və daxili nəzarətin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələr verməklə daxili nəzarət sisteminin keyfiyyətinə müsbət təsir göstərirlər.

Kənar auditorlar bankın maliyyə hesabatlarının düzgünlüyünü təmin edəcək dərəcədə daxili nəzarət sistemi haqqında biliyə malik olmalıdır. Kənar auditorlar müəyyən etdikləri nöqsanlar barədə bank rəhbərliyinə və nəzarətedici orqanlara hesabat verir. AMB baş rəhbərlikdən və Audit Komitəsindən, kənar auditorlar tərəfindən müəyyən edilən daxili nəzarət qüsurlarını aradan qaldırmaq üçün tədbirlərin görülməsini tələb edir.

Bir çox sahələr mövcuddur ki, burada nəzarət orqanı və kənar auditorun işi qarşılıqı faydalı ola bilər. Kənar auditorlar nəzarət orqanının verdiyi məlumatdan faydalı anlayış əldə edə bilərlər, məsələn, yerində aparılan yoxlamanın nəticəsi kimi, rəhbərliyin görüşləri və ya bankla digər görüşlər. Nəzarət orqanı kənar auditorlardan DAB-ın fəaliyyəti və iş keyfiyyəti barədə rəy verməsini tələb edə bilər.

AMB kənar auditora bankın fəaliyyətinin xüsusi yoxlamasının aparmağını tapşıra bilər. Aidiyyəti sahələrə aşağıdakılar daxildir:

- Prudensial məlumatları hazırlamaq üçün bankın tətbiq etdiyi metodlar;
- Daxili nəzarət sistemlərinin (o cümlədən daxili audit bölməsinin) strukturunun və fəaliyyətinin adekvatlığı;
- Bankın qanun və qaydalara riayət etməsi;
- Uçot qaydalarına riayət edilməsi üzrə rəy.

Bəzi hallarda kənar auditor nəzarət orqanına aid olan və ya onun adından dərhal tədbirin görülməsini tələb edən vacib informasiya barəsində xəbərdar ola bilər. Bu cür informasiyaya aşağıdakılar daxildir:

- Bankın lisenziyası üzrə tələblərdən birinin yerinə yetirilə bilməməsini göstərən informasiya;
- Bankın qərar qəbul edən orqanları daxilində ciddi münaqişənin olduğu və ya əsas vəzifədə çalışan rəhbərin gözlənilmədən bankdan getməsi;

- Qanun və qaydaların və yaxud bankın nizamnaməsinin əhəmiyyətli pozuntusunu göstərən informasiya;
- Auditorun işdən çıxması və ya auditorun vəzifədən kənarlaşdırılması niyyəti;
- Bankın fəaliyyəti üzrə risklərdə mənfi dəyişikliklər və risklərin gələcəkdə artma ehtimalı.

Kənar auditor yuxarıda qeyd olunan hallar barədə məlumat əldə edərsə, AMB-yə məlumat verir. Kənar auditor əsassız və qərəzli məlumat verilməsi ilə bağlı məsuliyyət daşıyır.

4.3 Daxili auditorlarla kənar auditorlar arasında münasibətlər.

Daxili auditorun təmin etdiyi məlumat kənar audit prosedurlarının xüsusiyyətinin, vaxtının və həcmünün müəyyən edilməsində faydalı ola bilər. Buna baxmayaraq, kənar auditor maliyyə hesabatları üzrə audit rəyi bildirmək üçün müstəsna məsuliyyətə malikdir. Kənar auditora əhəmiyyətli daxili audit hesabatları barəsində məlumatlardan istifadə etmək hüququ verilməlidir. Daxili auditor kənar auditorun işinə təsir göstərə biləcək vacib məsələlər barəsində ona məlumat verir. Kənar auditor da, öz növbəsində adətən daxili audit işinə təsir göstərə biləcək vacib məsələlər barəsində daxili auditora məlumat verir.

Kənar auditorların nəzər nöqtəsinə görə, bankın daxili audit işçi qrupu ilə birgə işləməyin bir neçə üstün cəhəti vardır. Bu, onlara bankın fəaliyyət və əməliyyatları barəsində mükəmməl biliklər qazanmaq və bankın daxili auditorlarının yerinə yetirdikləri audit yoxlamalarının təkrarlanmasının səviyyəsini azaltmaq imkanı verir. Əlavə olaraq, bu əməkdaşlıq kənar auditora bankda audit işinin əhatəsini artırmağa imkan yaradacaqdır. Bu əməkdaşlıq, bankın xidmətlərinin sayının, mürəkkəbliyinin və filial əməliyyatlarının və bunun nəticəsində tələb olunan audit işinin artdığı dövrdə xüsusilə faydalı olacaqdır.

Kənar auditorlarla daxili auditorlar arasındakı qarşılıqlı əməkdaşlıq, bərabər anlaşmaya və audit təcrübəsinə əsaslanır. DAB və kənar auditorlar birgə fəaliyyət nəticəsində qarşılıqlı olaraq təcrübə əldə edirlər.

Kənar audit prosedurlarının vaxtı, əhatəsi və növünün müəyyən olunmasında daxili audit işinə nə dərəcədə etibar olunacağı haqqında kənar auditorun rəyi, daxili audit xidmətinin ilkin qiymətləndirilməsi nəticəsində müəyyən olunacaqdır. Etibarlılığın səviyyəsi artdıqca, bu əməkdaşlığın nəticəsi aşağıdakı cədvəldə göstəriləyi kimi hər iki tərəfə maddi gəlir gətirməyə başlayacaqdır.

Mərhələ 1	<p>Kənar auditorlar tərəfindən nəzarət edilən və idarə edilən fəaliyyətin həyata keçirilməsi</p> <p><i>DAB işçiləri, kənar audit işçi qrupu ilə birgə fəaliyyət göstərərək kənar auditorların iş proqramlarında göstərilmiş işi yerinə yetirir və kənar audit işçi qrupunun baş üzvü tərəfindən nəzarət olunur. Kənar auditorların işçi qrupu, sonradan bankın maliyyə hesabatlarının tamlığını, etibarlılığını və düzgünlüyünü təsdiq etmək üçün həmin işdən istifadə edə bilər.</i></p>
Mərhələ 2	<p>Kənar auditor tərəfindən idarə edilən fəaliyyətin yerinə yetirilməsi</p> <p><i>DAB əməkdaşları, kənar audit üzrə iş proqramlarında göstərilmiş işi yerinə yetirərkən kənar audit işçi qrupu tərəfindən nəzarət edilmədən fəaliyyət göstərir. Bu kənar auditorlar bankda olmadıqda baş verə bilər. Kənar auditorlar, bu işin tamamlanması üçün müddət müəyyən edir və görülən işi, maliyyə hesabatlarının tamlığını, etibarlılığını və düzgünlüyünü</i></p>

	<i>təsdiq etmək məqsədilə istifadə etmək üçün təhlil edir. Əməkdaşlığın bu səviyyəsinə nail olmazdan əvvəl, kənar audit işçi qrupu Daxili Audit heyətinin fəaliyyətini qiymətləndirir.</i>
Mərhələ 3	<p>Kənar auditin standart daxili audit prosedurlarına etibar etməsi</p> <p><i>Kənar auditorlar, DAB tərəfindən yerinə yetirilən işlərə etibar etməyi qərara ala və nəticədə görülən işin həcmi azalda bilərlər. Məsələn, il ərzində bankın filiallarının birində daxili audit aparılmışdırsa və kənar auditorlar görülən işin keyfiyyətindən və nəticələrindən razıdırlarsa, kənar auditorlar ilin sonunda həmin filialın auditini aparmamağı və ya minimum audit işi həyata keçirməyi qərara ala bilər.</i></p>

Kənar auditorların daxili audit işindən və məlumatlarından istifadə edə biləcəyi bəzi sahələr aşağıdakılardır:

- Uçot sistemini təsvir edən blok-sxem və ya təsviri qeydlər;
- Daxili nəzarətin qiymətləndirilməsi sorğusunun nəticələri və ya daxili nəzarət üzrə sorğu vərəqəsi;
- Uçot sistemində nəzarətin yoxlanılması;
- Maliyyə hesabatlarındakı elementlərin substantiv yoxlanılması;
- Daxili auditorun təmin etdiyi məlumata əsasən, kənar auditorun filiallara getməsi barədə qərarın qəbul edilməsi;
- Daxili auditorun təmin etdiyi məlumata əsasən, kompüter sisteminin yoxlanılması barədə qərarın qəbul edilməsi.

DAB rəhbəri, daxili auditorlar tərəfindən görülən işin kənar auditorların işlərini ehtiyac olmadan təkrarlamamasını təmin etməlidir. Audit söylərinin əlaqələndirilməsi aşağıdakı sahələri əhatə edir: qarşılıqlı maraq doğuran məsələləri müzakirə etmək üçün müntəzəm görüşlərin keçirilməsi; audit hesabatlarının və rəhbərliyə hesabatların mübadiləsi; audit vasitələri, üsulları və terminologiyası haqqında ümumi anlayışın əldə olunması.

4.4 AMB, kənar auditorlar və daxili auditorlar arasında əməkdaşlıq.

AMB və bankın auditorları, ümumi maraqları və məqsədləri bölüşürlər.

- AMB-nin sabitlik marağı auditorların “müəssisənin fasiləsizliyi” haqqında tələbləri ilə üst-üstə düşür.
- AMB-nin sağlam və prudensial idarəetmənin əsası kimi mükəmməl daxili nəzarət sistemi marağı auditorların maliyyə hesabatlarının tam və düzgün olması barədə tələblərinə uyğun gəlir.
- Həm AMB, həm də auditorlar mühasibat sisteminin fəaliyyətinin və keyfiyyətinin qənaətbəxş olmasını tələb edirlər.

Kənar auditor, daxili auditor və AMB arasındakı əməkdaşlıq, bütün tərəflərin işinin daha səmərəli və effektiv olmasına xidmət göstərməlidir. Bu əməkdaşlıq AMB, kənar və daxili auditorların mütəmadi görüşlərinə əsaslanmalıdır. AMB bankın baş rəhbərliyinin belə görüşlərdə iştirakını nəzərdə tuta bilər. Belə görüşlərdə hər bir tərəf qarşılıqlı maraq doğuran sahələr haqqında məlumat verməli və yoxlanılacaq sahələrə və işin vaxtına xüsusi diqqət verilməlidir. Əlavə olaraq, bank tərəfindən daxili və kənar auditorların verdikləri tövsiyələrin yerinə yetirilməsi tərəflər arasında müzakirə edilə bilər.

Əməkdaşlıq bank, kənar auditor və AMB arasında etimad münasibətinin mövcudluğunu nəzərə alır. AMB bankın baş rəhbərliyi tərəfindən bankın vəziyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərə biləcək qərarlar, faktlar və ya hadisələr haqqında xəbər verilməsini ümid edir.

Standartın daxili nəzarət aspektləri

Güclü daxili nəzarət, o cümlədən daxili audit və kənar auditor, mükəmməl korporativ idarəetmənin bir hissəsidir. Daxili audit, bankın daxili nəzarət sistemlərinin davamlı yoxlanılması prosesinin bir hissəsidir.

Effektiv daxili nəzarət sistemi, bankın idarəetməsinin və bankların sağlam və mükəmməl əsasının vacib komponentidir. Güclü daxili nəzarət sistemi, bankların vəzifə və məqsədlərinin həyata keçirilməsini, bankın uzunmüddətli gəlirlilik planlarına nail olmasını və etibarlı maliyyə və rəhbərliyə hesabatların hazırlanmasını təmin etməyə köməklik göstərə bilər.

Bu cür sistem, bankın qanun və qaydalara, təlimatlara, planlara, daxili qaydalara və prosedurlara uyğunluğunu və bankın nüfuzuna təsir göstərəcək gözlənilməyən zərər və ya itki risklərinin azaldılmasını təmin etməyə yardım edə bilər.

Daxili nəzarətin əsas məqsədləri aşağıdakıların təmin olunmasıdır:

- Məlumatın etibarlılığı və tamlığı;
- Qaydalara, planlara, prosedurlara, qanunlara, təlimatlara və müqavilələrə riayət olunması;
- Aktivlərin qorunması;
- Resursları qənaətlə və səmərəli istifadəsi;
- Əməliyyat və ya planlar üçün müəyyən edilmiş məqsəd və vəzifələrin yerinə yetirilməsi.

Nəzarət, müəyyən edilmiş məqsəd və vəzifələrin düzgün və adekvat həyata keçirilməsi ehtimalını artırmaq üçün rəhbərlik tərəfindən görülən tədbirdir. Rəhbərlik məqsəd və vəzifələrin düzgün və adekvat həyata keçirilməsinə kifayət qədər təminat yaratmaq üçün bir sıra tədbirlər planlaşdırır, təşkil edir və onların icrası üzrə göstərişlər verir. Beləliklə, nəzarət rəhbərlik tərəfindən düzgün planlaşdırmanın, təşkilatçılığın və idarəetmənin nəticəsidir.

Daxili nəzarətin üç növü vardır: profilaktik nəzarət (arzuolunmaz hadisələrin baş verməsinin qarşısını alır), aşkar etmə nəzarəti (baş vermiş arzuolunmaz hadisələri aşkar edir və aradan qaldırır), idarəedici nəzarət (arzu olunan hadisələrin baş verməsinə səbəb olur və ya şərait yaradır).

Effektiv daxili nəzarət sistemi, qərar qəbul edilməsində vacib sayılan hadisə və şərtlər barəsində adekvat və ətraflı daxili maliyyə, əməliyyat və riayət etmə məlumatlarının, eləcə də xarici bazar mühitinə dair məlumatın olmasını tələb edir. Bu məlumat etibarlı və vaxtılı-vaxtında təqdim olunmalı, istifadə edilə bilən və uyğun formada hazırlanmalıdır.

Effektiv daxili nəzarət sistemi, etibarlı və bankın bütün önəmli fəaliyyətlərini əhatə edən informasiya sistemlərinin mövcud olmasını tələb edir. Bu sistemlərin və məlumatları elektron formada saxlayan və istifadə edən digər sistemlərin təhlükəsizliyi təmin edilməli, sərbəst olaraq nəzarət edilməli və gözlənilməyən hallar üzrə münasib planlarla dəstəklənməlidir.

Effektiv daxili nəzarət sistemi, işçilərin vəzifə və səlahiyyətlərinə təsir göstərən qayda və prosedurlara riayət etməsini və tam başa düşməsini, eləcə də digər lazımi məlumatların müvafiq işçilərə çatdırılmasını təmin etmək üçün effektiv əlaqə kanallarının yaradılmasını tələb edir.

Bankın daxili nəzarət sisteminin ümumi effektivliyi mütəmadi olaraq yoxlanılmalıdır. Risklərə nəzarət edilməsi, daxili auditorlar tərəfindən mütəmadi olaraq həyata keçirilən qiymətləndirmələrin bir hissəsi olmalıdır.

Əməli cəhətdən sərbəst, uyğun təlimlənmiş və səriştəli işçilər daxili nəzarət sisteminin effektiv və ətraflı auditini həyata keçirməlidirlər. Daxili audit xidməti, daxili nəzarət sisteminin yoxlanılmasının bir hissəsi kimi birbaşa Audit Komitəsinə və ya İdarə Heyətinə, eləcə də baş rəhbərliyə hesabat verməlidir.